

جلوه‌های ناتورالیسم و فابل در آثار منصور یاقوتی و عباس کاتوزیان

چکیده

جلوه‌های ناتورالیسم و فابل یکی از مختصات آثار ادبی و هنری معاصر است. منصور یاقوتی از نویسندگان واقع‌گرای معاصر است که توجه به واقعیت‌های تلخ و دردناک جامعه، بن‌مایه اصلی آثار او را تشکیل می‌دهد. انسان‌های داستان یاقوتی از میان فقرا، معتادان، بزه‌کاران، کارگران و افراد فرودست جامعه هستند و اسیر زندگی نکبت‌باری که راه‌گیزی برایشان نیست. این تحقیق، مطالعه‌ای نظری است که به‌شیوه کتابخانه‌ای-تحلیلی انجام شده است. محدوده و جامعه مورد مطالعه، آثار منصور یاقوتی شامل مجموعه داستان‌های کوتاه تنهاتر از ماه، داستان‌های آهودره و توشای پرنده غریب زاگرس، داستان بلند پاجوش و رمان بن‌بست هست. یافته‌های پژوهش حاکی از این است ویژگی‌های ناتورالیستی در داستان‌های کوتاه کلاغ‌ها، گوز، قرنطینه و داستان بلند پاجوش و رمان بن‌بست دیده می‌شود. داستان‌های یاقوتی عمدتاً پایان تلخی دارند. یاقوتی همچنین به‌صورت گسترده از حضور حیوانات در داستانهایش بهره گرفته است. حیوانات یا قهرمان داستانی سمبلیک هستند و یا به‌عنوان بخشی از طبیعت در کنار انسان و یا در تقابل با او حضور دارند و مانند انسان‌های داستان اسیر جبر محیط و تقدیر تغییرناپذیرشان هستند. ناتورالیسم در نقاشی معاصر نیز حضور پررنگی دارد و نمونه‌های برجسته آن را می‌توان در آثار عباس کاتوزیان مشاهده کرد.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی جلوه‌های ناتورالیسم و فابل در آثار منصور یاقوتی و عباس کاتوزیان.

۲. بررسی جلوه‌های غالب ناتورالیستی در آثار یاقوتی و کاتوزیان.

سؤالات پژوهش:

۱. جلوه‌های ناتورالیستی و فابل در آثار منصور یاقوتی و عباس کاتوزیان کدام است؟

۲. رویکرد اندیشه‌های ناتورالیستی یاقوتی و کاتوزیان بر کدام وجوه ناتورالیستی بیشتر متمرکز است؟

کلیدواژه‌ها: واقع‌گرایی، ناتورالیسم، فابل، منصور یاقوتی، عباس کاتوزیان.

مقدمه

در میان مکاتب ادبی، ناتورالیسم (طبیعت‌گرایی) بیش از همه به حیوانات و نقش و جایگاه آن‌ها در طبیعت و در رابطه با انسان اهمیت می‌دهد. ناتورالیست‌ها از آن جهت به محیط طبیعی و اجتماعی اهمیت می‌دهند که انسان را تحت سلطه قهری آن می‌دانند. آن‌ها رفتار و سرنوشت آدمی را تحت تأثیر مستقیم فیزیولوژی و توارث می‌دانند. حضور حیوانات در داستان‌ها و حکایات زبان فارسی سابقه‌ای دیرینه دارد و شخصیت‌بخشی و دادن خصوصیات انسانی به آن‌ها، موضوع تازه‌ای در ادبیات و هنر نیست. نویسندگان، شاعران و هنرمندان از حضور حیوانات به‌صورت تمثیلی بهره برده‌اند. این داستان‌های تمثیلی که «فابل» نامیده می‌شوند، سابقه‌ای بسیار طولانی دارند. از معروف‌ترین آن‌ها می‌توان کلیله و دمنه و مرزبان‌نامه را نام برد.

حضور حیوانات در آثار نویسندگان و هنرمندان معاصر نیز دیده می‌شود. گاه به‌صورت تمثیلی و سمبلیک و گاه به‌صورت حقیقی؛ و به‌عنوان بخشی از جهان هستی که به‌نوعی با زندگی قهرمان داستان در ارتباط است. صادق هدایت، صادق چوبک و صمد بهرنگی از نویسندگان پیشگام در این زمینه به شمار می‌روند. منصور یاقوتی نیز که یکی از نویسندگان معاصر است به‌صورت گسترده‌ای از طبیعت و حیوانات در آثارش بهره گرفته است. علاوه بر ادبای معاصر، هنرمندانی چون عباس کاتوزیان نیز در آثار خود به ناتورالیسم توجه داشته‌اند. در پژوهش حاضر بر آنیم بدانیم که آیا می‌توان آثار داستانی منصور یاقوتی و عباس کاتوزیان را ناتورالیستی خواند؟ دیگر اینکه، یاقوتی از حضور حیوانات به‌صورت سمبلیک بهره گرفته است یا تنها به‌عنوان بخشی از طبیعت و در ارتباط با انسان.

بررسی پیشینه پژوهش حاکی از این است که تاکنون هیچ اثر مستقلی به بررسی این موضوع نپرداخته است. با این حال، پیرامون آثار یاقوتی پژوهش‌های متعددی انجام گرفته که به‌اختصار به بعضی از آن‌ها اشاره می‌شود: محمودی و شمسی رضایی (۱۳۹۳) در اثری با عنوان «بررسی تطبیقی داستان کوتاه «گل خاص»» به بررسی در این باره پرداخته‌اند. مبارک و آهنگری (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان «بررسی ویژگی‌های عمومی زنان منطقه غرب کشور در آثار منصور یاقوتی»، مطالعه‌ای را در این زمینه انجام داده‌اند. صفاری (۱۳۹۷) در اثری با عنوان «بررسی ادبیات روستایی در داستان دهقانان منصور یاقوتی» به بررسی آثار یاقوتی پرداخته است. اما در زمینه بررسی ناتورالیسم در آثار یاقوتی پژوهشی صورت نگرفته است.

پژوهش پیش‌رو، مطالعه‌ای نظری است که به‌شیوه کتابخانه‌ای -تحلیلی انجام شده است. محدوده و جامعه مورد مطالعه آثار منصور یاقوتی شامل مجموعه داستان‌های «کوتاه تنهاتر از ماه»، داستان‌های «آهودره و توشای پرنده غریب زاگرس»، داستان «بلند پاچوش» و رمان «بن‌بست» هست.

نتیجه‌گیری

منصور یاقوتی به‌عنوان نویسنده‌ای رئالیست، واقعیت‌های موجود در جامعه را در آثارش منعکس می‌کند. هرچند گاهی در انعکاس این واقعیت‌ها مبالغه می‌کند. اما هدف او تنها نمایش وضع جامعه است. رئالیسم یاقوتی با زبانی تلخ اما بی‌طرف روایت می‌شود. او قصد ندارد حس ترحم و همدردی مخاطب را برانگیزد. شخصیت‌های داستان یاقوتی از میان فقرا، معتادان، نوجوانان بزهکار، روستاییان ستمدیده از نظام ارباب‌رعیتی، شهرنشینان مسکین، کارگران، انسان‌های معیوب و ناقص‌الخلقه هستند که با فقر و بیکاری، گرسنگی، جهل و خرافات و انحرافات متعدد اخلاقی و روانی دست به گریبان‌اند و گاه تا حد حیوان‌واره‌ای فرومایه سقوط می‌کنند. انسان‌های داستان یاقوتی اسیر سرنوشت محتوم خود هستند و هرچند تلاش می‌کنند، نمی‌توانند از چنگال زندگی نکبت‌بارشان رهایی یابند. پایان تلخ بیشتر داستان‌ها شاهدهی بر این مدعاست.

چنان‌که مرور شد، بیشتر داستان‌های یاقوتی مستقیم با غیرمستقیم به زندگی حیوانات مربوط است. با دقت در این داستان‌ها به اندیشه‌های یاقوتی که تحت تأثیر جامعه زمان اوست، پی می‌بریم. جامعه‌ای که در آن روشنفکران و مبارزان راه آزادی شکنجه، زندانی و اعدام می‌شوند؛ جامعه استبدادزده دهه‌های چهل و پنجاه. ظلم و بیداد، فقر و نکبت و فلاکت مردم را در بر گرفته و راه‌گریزی نیست. بدیهی است در چنین جامعه‌ای نویسنده نمی‌تواند آزادانه اندیشه‌ها و آرمان‌هایش را بیان کند و اینجاست که سمبل‌ها وارد ادبیات می‌شوند و حیوانات جایگزین انسان‌ها.

همچنین حیوانات به‌عنوان بخشی از نظام هستی در کنار انسان‌ها حضور فعالی در داستان‌های یاقوتی دارند. ارتباط بین انسان و حیوان و توصیف زندگی و رنج حیوانات، یکی از جنبه‌های اصلی کار او را تشکیل می‌دهد. یاقوتی علاوه بر توصیف و شخصیت‌پردازی حیوانات، با نفوذ به جنبه‌های درونی آن‌ها بین انسان و حیوان تشابه قرار داده است. هر دو، بخشی از نظام هستی و تحت تأثیر غرایزشان.

نکته‌ای که باید خاطرنشان ساخت این است که جلوه‌گاه آثار نویسندگان ناتورالیست غربی، رمان است. اما یاقوتی داستانی کوتاه را انتخاب کرده و از آنجایی که داستان کوتاه مانند رمان گسترده نیست، نویسنده با محدودیت‌هایی روبه‌رو می‌شود و نمی‌تواند تمامی ویژگی‌های ناتورالیسم را در آثارش نشان دهد. همچنین ناتورالیست‌ها بیشتر بر جنبه‌های بیرونی و خصلت‌های حیوانی انسان تأکید می‌کنند و از طرح احساسات و عواطف او خودداری می‌کنند. اما یاقوتی علیرغم روایت زشتی‌ها، تلخی‌ها و ناکامی‌ها که ویژگی اصلی کار طبیعت‌گرایان است، در کنه آثار خود احساسات عمیق انسانی را مطرح می‌کند. حتی حیوان‌های داستان او غم، شادی، مهربانی و ناامیدی را همچون انسان‌ها درک می‌کنند. نکته دیگر اینکه حضور نمادین و تمثیلی حیوانات در آثار یاقوتی مخالف اصول ناتورالیسم است و گرایشی است به سمبولیسم، مکتبی که بعد از ناتورالیسم ظهور یافت.

تعدادی از ویژگی‌های ناتورالیسم را نمی‌توان در جامعه اسلامی بیان نمود به‌عنوان مثال پرداختن به جنبه‌های جسمانی و غریزی عشق، یا بیان بعضی سخنان و آنچه در جامعه تابو محسوب می‌شود. یاقوتی آنجا که به بیان زشتی‌ها، فجایع و نکبت‌های موجود در زندگی افراد جامعه می‌پردازد و سرنوشت آن‌ها را تحت تأثیر مستقیم جبر محیط و طبیعت و ناشی از فیزیولوژی و وراثت می‌داند و بی‌طرفانه به روایت آنچه که هست می‌پردازد و حیوانات در

کنار انسان‌ها به‌عنوان عضوی از نظام هستی حضور دارند، نویسندehای ناتورالیست محسوب می‌شود. اما جایی که از حیوانات به‌عنوان سمبل و نماد بهره می‌گیرد، دیگر نمی‌توان او را نویسندehای ناتورالیست خواند.

منابع

- ثروت، منصور. (۱۳۸۶). «مکتب ناتورالیسم». پژوهشنامه علوم انسانی، ۵۴، صص ۱۹۶-۱۷۷.
- حسن‌زاده میرعلی، عبدالله؛ جمعه، معصومه. (۱۳۹۸). «ناتورالیسم و فابل با نگاهی بر آثار صادق چوبک». مجله تاریخ ادبیات، ۳(۷۳)، صص ۱۸۳-۱۶۷.
- ربیعیان، محمدرضا. (۱۳۷۶). دانشنامه ادب فارسی. جلد دو، تهران: سازمان چاپ و انتشارات.
- سیدحسینی، رضا. (۱۳۹۱). مکتب‌های ادبی. جلد اول، چاپ هفدهم، تهران: انتشارات نگاه.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۹۰). مکتب‌های ادبی. چاپ اول، تهران: نشر قطره.
- عبداللهیان، حمید. (۱۳۷۹). کارنامه نثر معاصر. چاپ اول، تهران: انتشارات پایا.
- فورست، لیلیان و اسکین، پیتر. (۱۳۷۵). ناتورالیسم. ترجمه: محسن افشار، چاپ اول، تهران: نشر مرکز.
- قاسم‌نژاد، علی. (۱۳۷۶). ادبیات داستانی، دانشنامه ادب فارسی ۲. چاپ اول، تهران: سازمان چاپ و انتشارات.
- مدرسی، فاطمه. (۱۳۹۰). فرهنگ توصیفی نقد و نظریه‌های ادبی. چاپ اول، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- میرصادقی، جمال. (۱۳۸۳). داستان‌های نام‌آور ایران. چاپ اول، تهران: نشر اشاره.
- میرصادقی، جمال. (۱۳۷۶). ادبیات داستانی (قصه، رمانس، داستان کوتاه، رمان). چاپ سوم، تهران: انتشارات علمی.
- یاقوتی، منصور. (۱۳۸۹). بن‌بست. چاپ اول، تهران: انتشارات افراز.
- یاقوتی، منصور. (۱۳۶۵). پاجوش. چاپ اول، تهران: نشر آینده.
- یاقوتی، منصور. (۱۳۹۰). تنها تر از ماه. چاپ اول، تهران: انتشارات آزاد مهر.
- یاقوتی، منصور. (۱۳۷۴). توشای پرنده غریب زاگرس. چاپ اول، تهران: نشر آروین.
- یاقوتی، منصور. (۱۳۹۱). داستان‌های آهودره. چاپ اول، تهران: انتشارات شباهنگ.